

УДК 94(477): 334.73/.78

Споживча кооперація УРСР у повоєнний період у політико-ідеологічному концепті «Подолання відмінностей між містом і селом»: теорія і практика

О.С. СИДОРОВИЧ

Ніжинський агротехнічний інститут, м. Ніжин, E-mail: sydorovith@ukr.net

Авторське резюме

В статті здійснена спроба проаналізувати витоки і реальне наповнення деяких політико-ідеологічних концепцій, що були актуальними в суспільно-політичному житті радянської України другої половини ХХ ст. Так, розглядається концепція «Подолання відмінностей між містом і селом» в розрізі діяльності споживчої кооперації – соціально-економічної структури, яка була одним із головних елементів даної концепції. Наголошено на тому, що політика державних і урядових органів влади по відношенню до села була виразно дискримінаційною, що виявилось в особливостях діяльності споживчої кооперації республіки в цей період. Визначено, що споживча кооперація, займаючи одне із головних місць в ідеологічному концепті про подолання розриву між містом і селом і виконуючи певну позитивну роль у створенні соціальної інфраструктури повоєнного українського села, не в змозі була ліквідувати відмінності в умовах проживання, рівні доходів, рівні забезпеченості основними товарами та послугами сільських мешканців, так як заготівельний і товаропровідний апарат цієї системи партійними і державними органами був спрямований скоріше на забезпечення основними соціальними благами міських центрів у тому числі і за рахунок села.

Ключові слова: споживча кооперація, політико-ідеологічна концепція, місто, село, подолання відмінностей.

Consumer cooperation USSR in the postwar period in the politico-ideological concept «Overcoming the differences between town and country»: theory and practice

O.S. SYDOROVYCH

Nizhin agrotechnical institute, Nizhin, Ukraine, E-mail: sydorovith@ukr.net

Abstract

The article is an attempt to analyze the origins and content of some real political and ideological concepts that were relevant in the political life of Soviet Ukraine in the second half of the twentieth century. Thus, viewed the concept of «Overcoming differences between town and country» in terms of consumer cooperatives - the socio-economic structure, which was one of the key elements of this concept. Emphasized that the policy of state and government authorities towards village was clearly discriminatory that appeared in the features of consumer cooperatives Republic in this period. Determined that the consumer cooperatives, occupying one of the main places in the ideological concept of bridging the gap between town and country and performing a positive role in creating social infrastructure postwar Ukrainian village was unable to eliminate differences in living conditions, income levels, basic levels of security products and services of rural residents, as commodity procurement and apparatus of the system of party and state authorities was aimed more at providing basic social benefits of urban centers including through the village.

Keywords: consumer cooperatives, political and ideological conception, town, village, overcoming differences.

Постановка проблеми. Місто і село в радянській ідеологічній парадигмі завжди займали одне із основних місць. Згідно з марксистсько-ленінською філософією цим «підсистемам» притаманний природний антагонізм, причини якого полягають у протилежності інтересів між пануючими класами міста і трудівниками села. Історія взаємовідносин цих підсистем – це історія експлуатації містом (читай «державою») села. Саме в місті згодом зосереджуються головні матеріальні блага та культурні досягнення. Розвиток міста, таким чином як культурний, так і економічний, відбувається в цілому за рахунок ресурсів як людських, так і матеріальних села. Подолати цю антагоністичну протилежність, на думку ідеологів комунізму, повинна була соціалістична революція, яка

б знищила експлуатацію людини людиною, а відтак і експлуатацію міста селом. Втілити в життя ці наміри випала нагода засновникам «першої в світі соціалістичної держави», де антагоністична напруга між цими підсистемами була ліквідована, але все ще залишались «суттєві відмінності», ліквідація яких і була першочерговим завданням радянської влади. В певний період часу, перша половина 1930-их рр., одним із механізмів зближення міста і села, стирання між ними суттєвих відмінностей було визнано споживчу кооперацію, яку радянська влада поступово перетворила на основний товаропровідний та заготівельний механізм у сільській місцевості, який хоч юридично й базувався на загальнокооперативних принципах та ідеалах, де-факто був повністю

© О.С. Сидорович, 2015

підпорядкований тоталітарній державі та її інтересам.

Аналіз досліджень і публікацій. На сьогоднішній день вивчення історії споживчої кооперації радянської України перебуває на досить високому рівні. Такі дослідники, як Аліман М.В., Гелей С.Д., Онішко Т.В., Пантелеймоненко А.О., Клок В.І. та ін. торкалися окремих аспектів у діяльності споживчої кооперації УРСР, вони ж прилучились до створення узагальнюючих праць із історії споживчої кооперації України [6; 4; 2]. Проте проблема діяльності Укоопспілки у контексті деяких політико-ідеологічних концептів так і не була висвітлена.

Мета дослідження. У даній розвідці ми прагнемо показати місце і роль споживчої кооперації УРСР у втіленні ідеологічного концепту про подолання відмінностей між містом і селом, виокремити – наскільки реальна діяльність Укоопспілки відповідала ідеологічним концепціям і пропагандистським гаслам у другій половині ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. В першу чергу, слід зауважити, що історія споживчої кооперації України радянської доби це не тільки перетворення самоврядної та економічно самодостатньої організації у фактично «одержавлену» структуру, але й цілеспрямована політика уряду по витісненню установ споживчої кооперації із міста. В цілому, політика радянської влади по «аграризації» споживчої кооперації може виступити предметом окремої розвідки. Нагадаємо лише, що початок подібної «аграризації» споживчої кооперації в радянську добу був пов'язаний із масштабним економічним і соціальним переворотом на селі – суцільною колективізацією. Розгалужена мережа споживчої кооперації, на думку керівництва країни, добре вписувалась у централізаторську парадигму управління суспільно-політичними та економічними процесами на селі. Тому аграрний напрямок в діяльності споживчої кооперації у СРСР став юридично оформлятися ще в довоєнний період.

Зважаючи на переважно сільський характер споживчої кооперації в політичній парадигмі того часу, їй відводилась роль такого собі «елімінатора». Механізму, який повинен був стирати грані між містом і селом. Подібна ідеологема отримала друге дихання після зміни влади у другій половині 1950-их рр. Так, у III програмі партії, що була прийнята на ХХІІ з'їзді КПРС, декларація стирання відмінностей між містом і селом у рамках побудови комуністичного суспільства проходила червоною ниткою. У плані розвитку народного господарства на наступні 20 років планувалось різко наростити виробництво товарів народного споживання. Якщо в 1929-40 рр. середньорічні темпи приросту виробництва засобів виробництва

були вищими за виробництво споживчих товарів на 70 %, то в 1961-80 рр. цей розрив повинен був скоротитися до 20 %. В наступні роки концепція «подолання розриву» уточнювалась і удосконалювалась далі. Вона стала однією із тем, яка розроблялась у гуманітарних і економічних наукових дослідженнях, викладалась у партійних школах і на курсах підвищення кваліфікації партійних і комсомольських працівників [5; 1].

В цілому, політика подолання відмінностей між містом і селом повинна була призвести до наступних наслідків. Економічних: планувалось рівномірно розмістити виробничі сили, матеріально-технічну базу, трудові ресурси та соціальних: на базі економічних успіхів ліквідуються відмінності в умовах життя, у результаті досягнутих змін трудівників села поступово буде досягнута соціальна однорідність членів комуністичного суспільства, населення буде розміщене так, що всі люди будуть знаходитись у рівних умовах праці і побуту і в рівній мірі користуватись досягненнями культури і науки. Характерно, що споживча кооперація в цій парадигмі повинна була виконувати одну із головних ролей, а саме: забезпечувати зростання рівня товарообігу в сільській місцевості, покращувати асортимент товарів у сільських крамницях, наближаючи його до рівня міського. По-друге, провадити активну заготівельну і комісійну діяльність, яка повинна була стимулювати збільшення грошових доходів як колгоспів, так і мешканців села та допомагати в розширенні економічних зв'язків між містом і селом.

Реальність виявилась інакшою. Корпус документів, що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та державного управління України у фонді № 296 містить переписку вищих функціонерів споживчої кооперації республіки із урядом Радянської України та ЦК КПУ. Деякі із цих документів промовисто свідчать про виражену дискримінаційну політику влади по відношенню до села.

Сільські крамниці відчували постійний брак товарів масового споживання як продовольчої, так і промислової груп. З метою поліпшення ситуації керівник споживчої кооперації УРСР М.П.Сай в офіційному зверненні до голови уряду просив установити такий порядок розподілу товарних ресурсів між містом і селом, який би відповідав мінімальним потребам мешканців села [8]. Так, ринкові фонди у перерахунку на одну людину в рік, що обслуговується державною торгівлею у порівнянні із споживчою кооперацією, були на порядок вищими. По господарчому милу вони складали 3,7 і 3,2 кг відповідно, риби – 4 і 1,7 кг, дріжджів – 1 і 0,2 кг. У розрахунку на 1000 чоловік населення у місті виділено 6 холодильників,

тоді як для села – 1; відповідно пральних машин – 18 і 2, телевізорів – 15 і 4 [11]. Так як вирішити питання дискримінації села на республіканському рівні не вдавалося, керівництво Укоопспілки зверталось до керівництва загальносоюзної кооперативної організації – Центроспілки. Заступник голови правління Укоопспілки В.С.Чаюнов у листі на ім'я заступника Центроспілки зазначав, що при розподілі фондів особливо додаткових, Мінторг республіки досить часто ігнорує потреби споживчої кооперації [16].

Зазвичай, у сільську місцевість направлялась велика кількість товарів, особливо легкої промисловості, застарілих фасонів чи низької якості, що призводило до утворення в сільських крамницях споживчої кооперації понаднормових запасів недоходних і залежаних товарів. Однією із причин цього явища була існуюча практика формування асортименту товарів, що поступали в торгівельну мережу оптово-роздрібними об'єднаннями «Одяг» і «Взуття» Міністерства торгівлі УРСР. Оскільки оплата праці працівників цих установ перебуває у прямій залежності від виконання плану роздрібного товарообігу підвідомчим їм магазинам державної торгівлі в містах, то всі найкращі товари, як правило, направляються саме в ці магазини. Тим самим збіднювались асортимент товарів, що постачались споживчій кооперації [15]. Проблема наявності понаднормових запасів недоходних товарів була однією із важливих у поточній діяльності споживчої кооперації, що засвідчують як переписка керівництва Укоопспілки із урядовими і партійними органами, так і протоколи засідань правління цієї організації. Для вирішення цієї проблеми вдавались до різних кроків. Так, значна робота проводилась по переміщенню залежаних товарів між торгуючими організаціями. У 1978 р. міжрайбазами облспоживспілок, у порядку розтоварювання, прийнято від магазинів різноманітних товарів на суму понад 42 млн. крб. Керівництвом облспоживспілок щорічно встановлювалося завдання залучати в товарообіг понаднормові товарні запаси. Проте, кардинально вирішити цю проблему не вдавалося. Кооперативними організаціями республіки на уцінку неходових і залежаних товарів у 1978 р. було витрачено понад 34,4 млн. крб., у першому півріччі 1979 р. – понад 40 млн. крб. [17].

Крім того, замовлення споживчої кооперації на більшість груп товарів легкої промисловості не задовольнялись у повній мірі. Так, міністерство легкої промисловості не задовольняло потреби села в таких товарах як взуття, тканини, трикотажні вироби, різноманітний посуд (металевий та фарфоро-фаянсовий), електропраски, м'ясорубки, ножі, столові прибори, канцприладдя та товари для

школи [14]. Такий стан речей призвів врешті-решт до хронічного невиконання плану річного товарообігу. В липні-серпні 1972 р. споживчій кооперації УРСР були недопоставлені промислові і деякі продовольчі товари на 38,4 млн. крб. В цілому для виконання річного плану роздрібного товарообігу і поповнення недобору не вистачало в 1972 р. реальних товарних ресурсів на 164 млн. крб. Тому в листі до Ради Міністрів УРСР голова правління Укоопспілки Ф.Колесник просив уряд доручити держплану і міністерству торгівлі розглянути товарне забезпечення плану роздрібного товарообігу по споживчій кооперації і надати допомогу у виділенні відсутніх товарів [13].

Інша складова в роботі Укоопспілки, що повинна була «зменшувати» відставання міста від села, збільшуючи рівень грошових доходів сільського населення, – це заготівельна діяльність. Споживча кооперація республіки виконувала як державні плани заготівель, виступаючи фактично монополієм заготівельником по цілому ряду продуктів, так і займалась скуповуванням лишків сільськогосподарської продукції у колгоспів та індивідуальних виробників. Це повинно було слугувати основою збільшення грошових доходів сільського населення від здачі державі та кооперації вищезгаданої продукції. Насправді при більш детальному розгляді цього питання слід зауважити, що основним завданням заготівельної діяльності Укоопспілки було збільшення поставок продуктів у міста при збереженні якомога більш низьких цін на продукти харчування для мешканців міст і промислових центрів. Виконати це завдання можливо було лише при дотриманні низьких закупівельних цін. І хоча закупівельні ціни на більшість продукції вищезгаданої селянами підвищувались починаючи із середини 1950-их рр., це не призвело до зростання грошових доходів мешканців села до рівня міських жителів.

Про примат інтересів міста, а не села свідчать певні особливості в організації і проведенні заготівельної роботи споживчої кооперації. Так, окремим рядком у планах заготівельної діяльності споживчої кооперації були прописані поставки овочів, фруктів, м'ясо-молочної продукції до Москви та Ленінграда [9]. А в період загострення продовольчого дефіциту в містах і промислових центрах керівництво споживчої кооперації України інтенсифікувало заготівельну діяльність діючи адміністративними методами, а не економічними. Так, у перші післявоєнні роки була прийнята спеціальна постанова уряду СРСР від 09.11.1946 та уряду УРСР від 21.11.1946 «Про розгортання кооперативної торгівлі продовольчими й промисловими товарами у містах і робітничих селищах та збільшення виробництва продовольства й товарів широкого вжитку кооперативними підприємствами», в рамках якої споживча кооперація

республіки повинна була збільшити постачання продуктів у міста і це при тому, що саме в сільській місцевості від голоду в цей час помирало найбільше людей. Завдання закупівель сільгосппродуктів та сировини по цінах, що склались на місцевих ринках, споживчій кооперації республіки на 1947 р. було встановлено у розмірі 900013 тис. крб. За перші чотири місяці цей плановий показник вдалося виконати всього на 19 % [12].

Особливо активізувалась робота Укоопспілки з постачання продовольства в міські агломерації на початку 1960-их рр., коли через стратегічні прорахунки керівництва в країні склалась доволі напружена економічна ситуація, наслідком якої був дефіцит окремих продовольчих товарів у містах: хліба, м'яса, молока. Тому керівництвом СРСР, у межах окремої постанови від 25 лютого 1961 р. «Про покращення організації збуту лишків сільськогосподарської продукції колгоспників і колгоспів» було поставлено перед споживчою кооперацією завдання посилити закупівлю лишків сільськогосподарської продукції із подальшим їх продажем у містах і робітничих селищах [3]. Рада

Міністрів затвердила для споживчої кооперації чіткі завдання з постачання м'яса у промислові центри республіки. У Сталінську область необхідно було відвантажити 1750 тонн, Луганську – 1000 тонн, Дніпропетровську – 750 тонн, Кримську – 500 тонн, м. Київ – 750 тонн [7]. І це в той час, коли попит сільського населення майже на всі групи промислових та продовольчих товарів не задовольнявся, що змушувало мешканців села, при можливості, їздити на закупки до міст [10].

Висновки. Таким чином, споживча кооперація, займаючи одне із головних місць в ідеологічному концепті про подолання розриву між містом та селом і виконуючи певну позитивну роль у створенні соціальної інфраструктури повоєнного українського села, не в змозі була ліквідувати відмінності в умовах проживання, рівні доходів, рівні забезпеченості основними товарами й послугами сільських мешканців, так як заготівельний і товаропровідний апарат цієї системи партійними і державними органами був спрямований скоріше на забезпечення основними соціальними благами міських центрів, у тому числі і за рахунок села.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Калашник А.Я. О преодолении социально-экономических и культурно-бытовых различий между городом и деревней на современном этапе: Лекция прочитанная для слушателей Киевской зональной комсомольской школы [Текст] / А.Я. Калашник – К.: Высшая партийная школа при ЦК КП Украины, 1972. – 36 с.
2. Клок Василь. Розвиток споживчої кооперації в УРСР в кінці 1960 – на початку 1970-их рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/ujrn/soc_gum/nztnpu_ist/2012_2/Article/24_Klok.pdf - Назва з екрана.
3. Об улучшении организации сбыта сельскохозяйственных продуктов колхозников и колхозов. Постановления ЦК КПСС и Совета Министров СССР № 176 від 25.02.61 [Електронний ресурс]. – режим доступу http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5659.htm - Назва з екрана.
4. Оніпко Т.В. Господарська діяльність споживчої кооперації України в період нової економічної політики (1921-1928 рр.) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Оніпко Тетяна Володимирівна; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2011. – 36 с.
5. Плахута А.И. Роль потребительской кооперации в осуществлении экономических связей между городом и деревней (на материалах Украинской ССР 1953-1957 гг.) [Текст]: автореф. дис. ... канд. эк. наук / А.И. Плахута; Харьковский гос. ун-т им. А.М. Горького. – Харьков, 1958. – 16 с.
6. Споживча кооперація України: від зародження до сьогодення [Текст]: монографія / [М. Аліман та ін.; за заг. ред. С. Гелея]. – Л.: Вид-во Львів. комерц. акад., 2013. – 972 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 296, оп. 8, спр. 1912, арк. 44
8. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2093, арк. 2-3
9. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2202, арк. 55
10. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2250, арк. 13
11. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 2250, арк. 75
12. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 253, арк. 54
13. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 3876, арк. 52-53
14. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 3976, арк. 69
15. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4269, арк. 15
16. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4269, арк. 16
17. ЦДАВО, ф. 296, оп. 8, спр. 4704, арк. 15

Стаття надійшла до редакції 09.05.2015

REFERENCES:

1. Kalashnik A.Ya. O preodolenii social'no-ekonomicheskikh i kul'turno-butovuh razlichiy mezhdum gorodom i derevney na sovremennom etape (On overcoming the socio-economic and cultural-household differences between town and country at the present stage): Lektsiya prochitannaya dlya slushateley kievskoy zonalnoy komsomol'skoy shkolyi. – K.: Vysshaya partiynaya shkola pri TsK KP Ukrainy, 1972. – 36 p.

2. *Klok Vasil'*. Rozvytok spozhivchoiy kooperaziy v URSR v kinci 1960 – na pochatku 1970-ih rr. (The development of consumer cooperatives in the USSR in late 1960 - early 1970's.) [Elektronniy resurs]. – Regime to access: http://www.nbuuv.gov.ua/ujrn/soc_gum/nztnpu_ist/2012_2/Article/24_Klok.pdf - Nazva z ekranu.
3. Ob ulychenii organizacii zbuta izlischkov selskohoziaystvennuh prodyktov kolhoznikov i kolhozov. (On improving the marketing of agricultural products farmers and collective farms) Postanovlenie SNK SSSR i KPSS № 176 vid 25.02.61[Elektronniy resurs]. – Regime to access: http://www.libussr.ru/doc_ussr/usr_5659.htm - Nazva z ekranu.
4. *Onipko T.V.* Gospodarska diyalnist spozhivchoyi kooperatsiyi Ukrayini v perIod novoyi ekonomIchnoyi polityki (1921-1928 rr.) (Economic activity of consumer cooperation of Ukraine during the New Economic Policy (1921-1928 years). – H., 2011. – 36 p.
5. *Plahuta A.I.* Rol' potrebitelskoy kooperatsii v osuschestvlenii ekonomicheskikh svyazey mezhdru gorodom i derevney (na materialah Ukrainskoy SSR 1953-1957 gg. (The role of consumer cooperatives in the implementation of economic ties between town and country (on the materials of the Ukrainian SSR 1953-1957.)). – Harkov, 1958. – 16 p.
6. Spozhivcha kooperatsiya Ukrayini: vid zarodzhennya do sogo dennya (Consumer cooperation Ukraine: from inception to present day). – L. : *Vid-vo Lviv. komerts. akad.*, 2013. – 972 p.
7. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 1912, ark. 44
8. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 2093, ark. 2-3
9. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 2202, ark. 55
10. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 2250, ark. 13
11. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 2250, ark. 75
12. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 253, ark. 54
13. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 3876, ark. 52-53
14. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 3976, ark. 69
15. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 4269, ark. 15
16. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 4269, ark. 16
17. Centralnij Dergavnuj Archiv vischih organiv vladu ta upravlinnya Ukrainy (Dali – TSDAVO) (Central State Archives of higher authorities and management of Ukraine), f. 296, op. 8, spr. 4704, ark. 15

Сидорович Олександр Сергійович – кандидат історичних наук, доцент
Ніжинський агротехнічний інститут
Адреса: 16600, м. Ніжин, вул. Шевченка, 10
E-mail: sydorovith@ukr.net

Sydorovych Oleksandr Serhiyovych – PhD in history, associate professor
Nizhin agrotechnical institute
Address: 10, Shevchenko Av., Nizhin, 16600, Ukraine
E-mail: sydorovith@ukr.net